

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2019, pp 30-37.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2019.178204>

УДК 81.161.2'373:32

ТЕРМІННА ДЕРИВАЦІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ЗБАГАЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО СЛОВНИКА ІВАНА ФРАНКА

Наталія ЛУЖЕЦЬКА

старший викладач кафедри практики англійської мови, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) natalialuzhetska@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2414-6285>

Research ID: AAD-4193-2019 <http://www.researcherid.com/AAD-4193-2019>

Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board: 14.09.2019.

Статтю опубліковано / The article is published: 15.11.2019.

У статті висвітлено проблему творення, вживання й розвитку політичної термінологіки в наукових текстах Івана Франка. На матеріалі однослівних термінів-політонімів висвітлено новаторський характер термінологічної практики мислителя, його історичний вплив на модернізацію української політичної думки.

Ключові слова: Іван Франко; політоніми; термінна деривація; неологізація політичного словника; модернізація політичної думки.

TERM DERIVATION AS AN ENRICHMENT SOURCE OF IVAN FRANKO'S POLITICAL LEXICON

Natalia LUZHETSKA

Senior lecturer, Department of the English Language Practice, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) natalialuzhetska@gmail.com

The article considers the issue of creation, rise and development of the political term system in Ivan Franko's research. It defines the innovative character of the thinker's term practice, the historical impact on modernization of the Ukrainian political thought. The study deals with the rise and development of the national term system at the end of XIX – beginning of XX century. The task was determined by the necessity to solve two problems: a) to establish the only literary language; b) to create the national scientific language with the core formed by terms. The solution of those urgent problems required innovative methodological approaches.

The research highlights the historical importance of Ivan Franko's activity aimed at the development of the political scientific language particularly the political terminology, his contribution to the modernization of the Ukrainian political thought. The author's resources served to be the main source of the term enrichment in Franko's lexicon. The most productive way of word building is assumed to be the morphological one where the affixation turns out to be dominant. The majority of the morphological derivatives are adjectival and verbal nouns. The conclusion is that the relevance and importance of Ivan Franko's terminology go far beyond the scope of linguistics. The multi-dimensional activity of the researcher-terminologist and term-creator promoted not only the enrichment of the Ukrainian political lexicon by means of one-word original terms but also the intellectualization, presentation of new natiosophic notions. Ivan Franko modernized the Ukrainian political thought, enriched it with new knowledge of state formation.

Key words: Ivan Franko; terms-politonyms; term derivation; neologizing of the political thought.

Постановка проблеми: На межі XIX – початку XX ст., в пору активної інтелектуальної діяльності І. Франка, актуальності набуло питання творення, вживання й розвитку національної термінологіки. Причому проблема *національного* в тогочасному соціолінгвістичному контексті набувала подвійної складності, позаяк передбачала: а) вироблення й розвиток єдиної української літературної мови; б) створення загальнонаціональної наукової мови, ядром якої є терміни. Ішлося, по суті, про ті історично назрілі й перезрілі завдання, які потребували якісно іншої методології. Вона мала стати наріжним каменем для вироблення новітнього типу мови з характерними для неї джерелами оживлення та провідними тенденціями подальшого розвитку.

Аналіз досліджень: Увагу дослідників мовного універсуму Івана Франка часто привертала термінологічна проблематика (В. Грещук, І. Ковалик, Т. Космеда, М. Леонова, Г. Мацюк, Т. Панько, Л. Полюга, Є. Регушевський, О. Сербенська, І. Свенціцький), зокрема його вплив на розвиток окремих терміносистем: економічної (Т. Панько), юридичної (О. Сербенська, М. Паночко), суспільно-політичної (Т. Панько, М. Леонова), філософської (О. Новоставська).

Різні за обсягом, змістом, хронологічною і методологічною вартістю, Франкознавчі студії апіорі не вичерпують характеристики Франкової картини світу, бо: по-перше, будь-яка когнітивна картина світу як явище ментальне, первинне незмірно ширша за відбиту у слові мовну картину світу – явище вторинне, похідне; по-друге, назріла потреба нового, неупередженого, націософського прочитання термінологічної спадщини вченого-мислителя, позаяк кожне покоління намагається пізнати у мовтворчості генія *свого* Франка і по-своєму його інтерпретує.

Попри відомі здобутки лінгвістичної франкіани, потужний і різнобічний внесок вченого у розбудову української наукової мови, зокрема політичної терміносистеми, його вплив на модернізацію української політичної думки тогочасної і нинішньої потребує подальших студій.

Мета наукової розвідки – бодай контурно окреслити внесок І. Франка-термінотворця в збагачення українського політичного лексикону на межі ХІХ – початку ХХ ст., а в цьому контексті простежити словотвірний потенціал власномовних ресурсів у політичному словнику засновника «української школи політичного думання».

Об'єкт дослідження – українські терміни-політоніми в наукових текстах Івана Франка.

Предмет – термінна деривація як джерело розбудови політичної терміносистеми мислителя.

Виклад основного матеріалу. Франко як мислитель-націєтворець й архітектор новітньої української наукової мови ясно усвідомлював її стратегічну основу – загальнонародну мову, за його оцінкою, – «справді репрезентантку національної єдності» [4, с. 207]. Вона покликана адекватно реагувати на виклики часу, своїм лексиконом відбиваючи культурний поступ сучасності. Згідно з методологічними настановами І. Франка, «кожна літературна мова доти жива і здібна до життя, доки має можливість всисати в себе всі культурні елементи сучасності, значить, збагачуватися новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації, не трапляючи при тім свого основного типу і не переходячи в жаргон якоїсь спеціальної верстви» (Франко, 1982, с. 207).

Цим міркуванням Франко розглядає наукову мову як невід'ємний функціональний різновид літературної мови, а не «жаргон якоїсь спеціальної верстви». Іншими словами, усвідомлюючи насущну потребу інтелектуалізації української літературної мови, Франко-науковець і популяризатор новітньої термінології застерігає на імпліцитному рівні від штучного протиставлення загальноновживаного слова та терміна, що інколи простежуємо в сучасних лінгвістичних студіях. Мало того, свою живучість і поліфункційність літературна мова зберігатиме доти, за Франком, «...доки має тенденцію збагачуватися чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору» (Франко, 1982, с. 207). Такі слова сучасна дериватологія трактує як реактуалізовані, тобто введені в літературне мовлення з розмовного (Грещук, 1998, с. 688).

Закономірно, що основним джерелом термінного збагачення у Франковому політичному лексиконі є власномовні ресурси. Похідні терміни

репрезентують ті ж способи словотвору, що характеризують літературну мову: морфологічний, семантичний, синтаксичний (з його лексико-і морфолого-синтаксичним різновидами). Найбільшу продуктивність серед аналізованих похідних слів виявляє морфологічний спосіб, де чільне місце посідає афіксація, тобто творення термінів-політонімів за допомогою афіксальних морфем: префіксів, суфіксів, конфіксів, флексій. Саме афіксація є важливим цементувальним чинником у системній організації термінології, оскільки «в морфологічній структурі слова-терміна, утвореного шляхом афіксації, органічно закладені основи структурної систематизації, які мають першочергове значення для термінології» (Панько, 1992, с. 121).

Переважає більшість уживаних Франком похідних слів – це різнотипні суфіксальні іменникові деривати, утворені за допомогою суфіксів:

- **-анн(я)-, -енн(я)- на позначення абстрагованої опредметненої дії:** панування (нації) (284)¹, консолідування (284), ублагородження (289), голосування (290), надбання (313), розпорядження (306), завоювання (310), обрахування (318), оподаткування (319), поборювання (490), парадкування (407), переродження (407), поневолення (334), висискування (338), кривдження (424), оточення (428) тощо;

- **-ник на позначення особи за певною ознакою:** робітник (322), невільник (322), урядник (333), речник (349), противник (430), чиновник (355), критик (423), скептик (424).

- **-ість- на позначення:**

а) властивостей ознак осіб, предметів, суспільних феноменів тощо: рівність (322), безхарактерність (406), грубошкірність (407), малоосвітність (407), некультурність (407), нелюдність (332), вільність (333), забобонність (325), несправедливість (325), власність (334), незгідність (336), спільність (336), продажність (349), культурність (428), інтернаціональність (430), націоналістичність (434), безправність (281), перспективність (280), безвихідність, бездіяльність (282), вірноконституційність (430), супротивність, тіснозорість (260) та ін.;

б) абстрактних понять: суспільність (335), людність (424), народність (338), національність (428).

- **-ств(о)/-цтво на позначення:**

а) абстрактних понять: безправство (334), братерство (325), противенство (342), багатство (345), бездержавство (346), кріпатство (348), невільництво (280), мужикофільство (426), аматорство (424), величество (424), западництво (424), слов'янофільство (424), хлопо-

¹ У дужках вказано сторінку 45-го тому за 50-томним зібранням творів Івана Франка.

фільство (426), християнство (325), верховодство (428), насильство (430), бездіяство, неробство (328), проводирство, підхлібство (146), розбійництво (342);

б) збірних понять: *селянство (242), товариство (424), українство, людство (436), московство, шкільництво (408), громадівство (426).*

• **-аці(я)** зі значенням абстрагованої дії: *асиміляція (404), мобілізація (409), регламентація (427), бюрократизація (427), агітація (438), організація (438), катехизація (436), емансипація (426), націоналізація (428).*

• **-изм (-ізм)** на позначення:

а) суспільних напрямків: *лібералізм (424), республіканізм (424), націоналізм (424), соціалізм (426), соціал-демократизм (428), комунізм (334), анархізм (330).*

б) узагальнено-абстрагованих характеристик за відношенням до дії, якості, властивості: *містицизм (428), фаталізм (428), еволюціонізм (431), матеріалізм (431), деспотизм (433), гуманізм (438), формалізм, патріотизм, цинізм, фанатизм, сервілізм, софізм, скептицизм, романтизм, провінціалізм та ін..;*

Менш чисельними є групи похідних, утворених від **дієслівних та іменних основ за допомогою суфіксів**: **-ар**: *орендар, бідар* та ін..; **-тель**: *проситель, губитель, віритель, властитель, будитель, правитель тощо*; **-ист(-іст)**: *шовініст, фаталіст, юрист, софіст, мораліст*; **-ик, (-чик)**: *філантропчик, плавунчик, богачик, бароник.*

Окрему групу політонімів-новотворів становлять складні та складно-суфіксальні похідні на позначення:

а) осіб: *чорнороби (426), білороби (426), братолюбець, земледержець, низькопоклонник, живодед, народовольці (428),*

б) конкретних предметів: *тризуб, смолоскип* [Мозаїка Великі роковини : 44],

в) абстрактних понять: *народолюбство (406), самоповага (407), крипоприсяжництво, віровідступництво, свободомовність.*

Наведені вище та багато інших термінів-політонімів відбивають не лише відмінність у лексиці «Словаря української мови» за ред. Б.Грінченка і політичним дискурсі І. Франка, а якісно інші методологічні підходи до розвитку української мови: консервативний, етнографічний – з одного боку та модерний, європеїзаторський – з іншого. Власне останній напрям увібрав ті «слова, які з великою долею ймовірності треба сприймати як такі, що їх в українську літературну мову того часу ввели І.Франко та його сучасники. Серед них чимало лексичних новотворів, скалькованих і запозичених слів та слів, що побутували в розмовному

мовленні але на той час ще не стали надбанням української літературної мови» (Грещук, 1998, с. 688). Показовим є зівставний аналіз тридцятип'яти-тисичного лексикону поетичного ідіолекту І. Франка та реєстру лексем «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка, у якому простежуємо цілі номінативно-поняттєві лакуни ще не омовленої української політичної сфери. Завдяки потужній термінологічній практиці вченого відбувалось їх інтенсивне освоєння за рахунок: а) однослівних термінів-політонімів, як українських новотворів (*відшкодуванє, переговори, вибори, виборці, союзник, протест, судівництво, неробство, поборювання*), так і здебільшого прямих запозичень з інших мов (*агітація, бюрократія, еліта, конституція, ліберал, реформіст, консерватизм, абсолютизм, партія, анархізм, коаліція, деморалізація* та ін.); б) термінів-словосполучень, де яскравою ілюстрацією зацікавлень вченого-політика є атрибутивна сполучуваність лексеми «*політичний (-а, -е, -і)*»: *азбука, арештант, декорація, аспірації, атрофія, безсильність, анальфабетизм, визиск, злочин, відносини, питання, напрям, праця, погляди, порядки, становище, справи, факт, поле, територія, нива, тіло, організм, розвій, занепад, реставрація, партія, організація, роль, програма, самостійність, сила, мрії*. Уведені в літературне мовлення із розмовного, тобто реактуалізовані Франком, вони стали надбанням сучасної української політичної термінології.

Заслужують на увагу сьогодні маловживані слова і словосполуки із політичного дискурсу Франка, які уможлиблюють хоча трохи відчутти особливості живого слова Франкової доби: *бесідник* (промовець), *основник* (один із засновників партії), *співуділ, справоздання, виставність* (показовість), *ідіюти, одєбіліти, потомність, потомний, сучасні і потомні покоління, видівня публічна, вносити в тямку народу, законодатний сейм, обов'язок чємності, зносини з робітниками, обрахунок з власним сумлінням, стати чолобитником, політичне освободження, загальна безрадність, безвиглядність, підхлібити* (піддестити), *палата послів, палата панів, сейм краєвий, правиця* (праві політичні сили), *розпарцєлювати* (поділити), *пєвник* (доведене положення), *юджено* (нацьковувано) *та ін.*

У корпусі мовно-виражальних засобів письменника впадає в око низка авторських неологізмів – так званих «кованих» слів: *двигач* (керівник), *сторонництво* (однодумці), *назадництво* (повернення до старого, віджилого), *поступування* (спрямованість уперед), *всевладство* (тотальність), *взутькоглядство, спроневіритися* (зневіритися), *здемократизуватись, зрєспубліканцитись, політичне усамовільнення* (політична свідомість), *почуття собачого обов'язку* (відданість суспільним ідеа-

лам), *патентовані патріоти* (псевдопатріоти, політичні фразери) та ін. Народжені у термінологічній лабораторії І. Франка, авторські новотвори увиразнюють теоретичні засади вченого-новатора. У поєднанні загального та індивідуального і витворюється мовна картина світу автора, за якою – його світосприймання та світобачення.

Звичайно, далеко не всі слова, які «викував» чи реактуалізував Франко у політичних текстах, успадковані сучасною українською літературною мовою: одні були витіснені лексемами, що відповідали нормам українського словотворення: *кружок* (гурток), *правительство* (уряд), *властитель* (володар, державець), *побіда* (перемога); інші (запозичені слова) замінено українськими дериватами: *екзекутива* (покарання), *легіслятива* (узаконання), *гумбуг* (брехня, ошукання), *абдикація* (відмова, зречення), *диспенза* (дозвіл); траплялись і просто невдалі утворення: *здрухотати*, *вивласнення*, *піддвигнення* народу, *закнебльована* преса тощо.

Відзначаючи працю галичан як один із важливих чинників у формуванні й утвердженні української наукової мови, австрійський дослідник Міхаель Мозер зауважує: «Поza всяким сумнівом, на статус беззастережно літературних можуть претендувати лише мови з добре розвинутими термінологічними системами. Для модерної цивілізації характерною є наявність глибокої галузевої диференціації, що кидає повсякчасний виклик новітнім мовам. Процес вироблення нових термінологічних систем ніде і ніколи не відзначався простотою. Так є від самого початку, тобто від появи оригінального терміна в котрійсь мові, й аж до постановня проблеми його пристосування до правил іншої мови, для якої він має бути запозичений у той чи інший спосіб» (Мозер. 2008, с. 684).

Висновки. Термінотворча практика І. Франка, її актуальність і значущість виходять далеко за лінгвістичні межі. Термінний доробок вченого, опертий на власномовні дериваційні ресурси, сприяв розбудові національної політичної терміносистеми і в такий спосіб руйнував міф про українську мову як про мову «лише для домашнього обихода». Різномісна діяльність Франка-термінознавця і термінотворця сприяла не тільки збагаченню українського політичного словника, зокрема за рахунок однослівних термінів-новотворів, а й його інтелектуалізації, насиченню новітніми, націософськими поняттями. Випереджаючи свій час, мислитель модернізував українську політичну думку, збагатив її новітнім націе- і державотвірним знанням. У цьому аспекті показовим є зіставний аналіз тридцятип'ятитисячного лексикону поетичного ідіолекту І. Франка та реєстру лексем «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка, у якому простежуємо номінативно-поняттєві лакуни

ще неомовленої тогочасної політичної сфери. Перспективним вважаємо осмислення нових граней універсалізму І. Франка, зокрема його внеску в інтелектуалізацію української літературної мови, пізнання природи терміна загалом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Грещук, В. (1998). *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин*. Матеріали міжнародної наукової конференції. Львів, Світ, 686 – 690.

Мозер, М. (2008). *Причинки до історії української мови*. Харків, 684.

Панько, Т. (1992). *Мова і нація в естетичній концепції І. Франка*. Львів, Світ, 190.

Франко, І. (1982). *Стара Русь*. Зібрання творів: у 50 т. Київ, Наукова думка, Т. 37, 79 – 110.

Яремко, Я. & Лужецька, Н. (2017). Франкова теорія сугестії: комунікативно-прагматичний аспект. *Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наук. праць*. Дрогобич, 275 – 283.

REFERENCES

Greshchuk, V. (1998). Ivan Franko – pysmennyk, myslytel, hromadianyn. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. [Materials of the International Scientific Conference] (pp. 686 – 690). Lviv: Svit. [in Ukrainian]

Mozer, M. (2008). *Prychynky do istorii ukrainskoi movy* [Explanations to the History of the Ukrainian Language]. Kharkiv. [in Ukrainian]

Panko, T. (1992). *Mova i natsiia v estetychnii kontseptsii I. Franka* [Language and Nation in the Aesthetic Concept of Ivan Franko]. Lviv: Svit. [in Ukrainian]

Franko, I. (1982). *Stara Rus*. Zibrannia tvoriv: u 50 t. [The Old Rus]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]

Yaremko, Ya. & Luzhetska, N. (2017). Frankova teoriia suhestii: komunikativno-prahmatychnyi aspekt [Franko's Theory of Suggestion: Communicative-Pragmatic Aspect]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri – Native word in the ethno-cultural dimension*, (pp. 275 – 283). Drohobych. [in Ukrainian]